
Стара српска књижевност
у 24 књиге

Уређивачки
одбор

Димитрије Богдановић (1930—1986)
Милорад Павић
Милорад Бурић
Милисав Савић

Књига
осма

Приредила
мр Биљана Марковић

ОПШТА БИБЛИОТЕКА
БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
Бр. 40.891

Душанов законик

Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1986.

Садржај

<i>Предговор</i> (Биљана Марковић и Димитрије Богдановић)	7
Државно-правно уређење	16
Владар	20
Сабори	22
Однос државе и цркве	23
Властела	26
Зависно становништво	29
Градско становништво	34
Грађанско право	35
Стварно право	
Облигационо право	
Брачно право	
Наследно право	
Кривично право	39
Организација судова	43
Судски поступак	48
Позивање на суд	49
Доказна средства	50
Доношење пресуде	51
Извршење пресуде	52
Књижевни значај Душановог законика	53
ЗАКОН БЛАГОВЕРНОГА ЦАРА СТЕФАНА	55
Извори	91
<i>Пропратни текстови</i>	
Белешка о овом издању	99
Рукописи Душановог законика	101
Изабрана литература	109
Речник мање познатих речи (Димитрије Богдановић)	115
Регистар појмова и израза Душанова законика (Александар Соловјев)	125
Илустрације	

скенирао

Теодор Анагност

У првој половини XIV века политичка ситуација на Балкану је била веома сложена. Византија је била у сталном опадању — економска криза је расла, вредност новца је нагло падала, цене су се повећавале и масе становништва су се нашле на ивици крајње беде. Цар Андроник II (1282—1328) је покушао да поправи стање и напуну државну благајну. Увео је нове порезе, али то је имало за последицу погоршање положаја највећег дела оптерећеног становништва. Цар је тада опорезовао и оне који су до тада били изузети — велика имања моћних феудалаца и огромне манастирске поседе. Те нове мере му нису донеле популарност, али су делимично попуниле државну благајну.¹ Обновљена после пада Латинског царства, Византија је територијално била много мања, а њена друштвено-економска подлога знатно слабија. Процес феудализације узима све више маха и заоштрава унутрашње супротности. Долази до опадања слободног сељачког поседа, па чак и поседа ниже властеле. Венеција и Бенова постижу премоћ у поморској трговини и тиме осетно смањују приходе византијске државне благајне. Она више није у могућности да издржава велику најамничку војску и снажну флоту.²

Овакво стање у Византији поговало је жељи српске властеле за експанзијом. Стари краљ Стефан Дечански (1321—31) није довољно одговарао тим плановима и феудалци су желели да на власт доведу његовог сина Стефана Душана, који се својом борбеношћу и храброшћу нарочито истакао у борби против Бугара. Тако је Душан крунисан за краља 1331. године.

„С Душаном је српска феудална држава у напону своје снаге добила претставника чија је лична амбиција потпуно одговарала тежњама властеле. Млад, енергичан, способан војсковођа, Душан је доследно ишао за циљем да изнемоћу Византију замени једним моћним

¹ Г. Острогорски, Историја Византије, Београд, 1969, стр. 450—453.

² Исто, стр. 457—458. (Даље: Г. Острогорски, Историја Византије).

српско-грчким царством које би прихватило традицију Византиског Царства.“³

Користећи несрећене прилике у Византији, Душан је убрзо по свом доласку на престо освојио Охрид, Прилеп, Струмицу, Костур и Воден. Међутим, опасност од Угарске га је натерала да са Андроником III (1328—41) ускоро склопи мир. То време мира искористила је Византија да присаједини две важне територије — Епир и Тесалију. Али, овај успех је био кратког века. После смрти Андроника III (1341) дошло је до новог грађанског рата. „Византија се налазила на прагу једне од најтежих криза које је икад доживела. Док је грађански рат двадесетих година знатно ослабио Царство, грађански рат четрдесетих година му је одузео последњу животну снагу. У много јачој мери умешале су се сада у унутрашње односе и борбе Византинаца стране силе, а борба политичких струја поштрила се социјалним сукобима и верским распрама. Византију је захватила не само политичка, већ и тешка социјална криза. Једно снажно социјално-револуционарно струјање дошло је до изражаја у странци зилота, а са политичким и социјалним борбама преплео се огорчен верски спор, изазван покретом исихаста, најзанимљивијим верским покретом позновизантиске епохе.“⁴ Српска војска је после кратког савезништва са претендентом на византијски престо Јованом Кантакузином наставила свој продор на југ. После шестомесечне опсаде пао је тврди град Сер

достојанством.^{10a} После проглашења цара „Срба и Грка“ 1346. године, Византија је реаговала као и увек у таквој прилици. Није признала легитимност ове титуле и нови цар је могао бити карактерисан само као узурпатор. Стварање обновљеног и јаког православног царства није ишло у рачун западним земљама. Католичка црква је такође одбила да призна легитимност овог крунисања. Једино у директној преписци, када интереси то захтевају, дипломате и владари са запада нису ускраћивали Душану његову царску титулу.¹¹ Међутим, Бугарима, који су и сами присвајали царско достојанство, није сметао нови цар. Душан је сасвим сигурно познавао дух свога времена и односе који су у њему владали, па није могао очекивати да ће ова промена бити лако прихваћена. Вероватно се надао, заједно са својом амбициозном властелом, да ће имати довољно снаге да доврши оно што је започео. Није наслутују своју прерану смрт која је означила почетак опадања новог царства.

Сматрало се у то време да је једна од највећих дужности царева, још од Римске Империје, била законодавна. Кодификаторски рад цара Душана требало је да буде, између осталог, потврда његовог права на царску круну и моћи царевине, која ни у чему, колико год је то било могуће, није желела да заостане за својим узором — Византијом. Разлози за доношење Законика били су многобројни, пре свега правни и полит

уграђено у темеље читавог система средњовековног српског права.¹³

Рад на Законику је сигурно започет неколико година пре његовог званичног проглашења на сабору у Скопљу 1349. године. Вероватно је, мада о томе нема података у до сада познатим изворима, основана нека законодавна комисија која је радила на тексту Законика. Тешкоћа је морало бити много, јер је било неопходно добро познавање византијског права, претходних српских писаних правних извора, српског обичајног права, као и прилика у земљи. Због тога је текст Законика морао бити добро припремљен, према тадашњем ступњу развика правне свести, и тек онда изнесен на сабор. Немамо никаквих података о реаговању властеле и о евентуалном противљењу овом легислаторском раду. У сваком случају, ситуација у Србији се разликовала од ситуације у Чешкој у исто време. Тамо се властела отворено и успешно супротставила кодификаторским намерама Карла IV. Одлучан отпор са стране високог племства — панова (великаша) спречио је да *Majestas Karolina* буде примљена у сејму.¹⁴ у Србији је пет година доцније (1354) Душанов законик допуњен новим одредбама.

Државно-правно уређење

Развитак друштвених и државних односа у Србији био је подложен утицају развијенијег Византијског царства. Оно је и у периоду

стичан за Византију, у потпуности је примљен у средњовековној Србији.

Највиша власт у феудалној Србији прве половине XIV века припадала је владару. Он је ипак није вршио самостално, него уз помоћ државног сабора.

Владар

Владар је био врховни војсковођа; у средњем веку, испуњеном сталним ратовима, често је лично вршио ту функцију. Као носилац врховне судске власти издвојио је неке случајеве из надлежности других судова и поверио их свом суду. Законодавна власт владара, који је био на челу снажне централизоване државе, дошла је до изражаја у доношењу Законика. Управна власт јача баш у доба Стефана Душана и остварује се преко разгранатог феудално-чиновничког апарата. То има за последицу увођење нових титула и звања по угледу на Византију.¹⁸

Владар је био господар целокупне територије своје државе, као и целокупног становништва и зависног и независног. За средњи век је карактеристична тзв. подељена својина. Владар је имао сву земљу у врховној својини — *dominium eminens*; део својинских права преносио је на световну и црквену властелу и неке институције, пре свега манастире — *dominium directum*; најзад, један део својинских права припадао је и зависном слоју људи — *dominium utile*. Владар је себи задржавао право да од властеле одузме *dominium directum* у одређ

Сабори

Сабори, о којима има највише помена у законским споменицима управо за владе цара Стефана Душана, јесу стара установа. Извори помињу саборе од краја XII stoleћа, али су они, несумњиво, још старији, јер су у време Немањића већ „стабилизована установа“ уставног обичајног права.²² Сабор се састојао из свештенства, властеле, владоца и његове породице. Сазивао га је сам владар у свим ситуацијама у којима је то налазио за потребно. Врло је вероватно да многе важне одлуке владар ипак није могао донети без учешћа сабора и да би таквим покушајем довео себе у незавидан положај. Властела је морала учествовати у доношењу одлука, а не давати само формалан приста-нак. Немањићи, који су често долазили на престо насилним путем уз помоћ властеле, нису могли властелу потпуно уклонити из одлучивања и употребљавати саборе само као формално тело, које акламацијом потврђује већ донете одлуке. Сабор се сазивао писменом наредбом, приликом владаочевог крунисања или абди-кације, затим када је требало приказати савладара или наследника престола, када је требало поставити новог архиепископа или отворити нове епископије, а, понекад, и приликом оснивања нових манастира.²³ Сабор је био феудална, а не народна установа, преостала из предржавног периода.²⁴

То није народно представништво, већ с

битком покрајине Илирик и у сваком погодном моменту је покушала да поврати свој утицај. За то су били најпогоднији католички свештеници који су се налазили у средишту православне земље. Законик предвиђа оштре санкције у борби против католичког прозелитизма (чл. 8). Православна црква није допуштала мешовите бракове, па их следствено томе забрањује и држава. Низ одредби у Законику има за циљ онемогућавање утицаја католичке цркве на истоку. Дужност је православног цара да сачува и ојача православну веру, и Душан, који се сматра наследником свих претходних православних византијских царева, жели да то постигне. У Србији је однос међусобне сарадње државе и цркве био углавном непомућен током целог средњег века. Није било многобројних јеретичких покрета као у Византији, па се није никада десило да се цар и патријарх нађу у два супротна табора. Стефан Немања се својевремено оштро обрачунао са богумилима, и од тада је једина „јерес“ била латинска. Српски владари су генерацијама јачали српску цркву, па српски цар чини то исто свим расположивим средствима.

Овакав однос државе и цркве је прихваћен из Византије. Цар је заштитник цркве, а патријарх царев саветник. Сарадња византијске цркве и државе, тесна и стална, била је диктирана непосредним интересом обеју страна. Држава је прогањала јеретике као државне преступнике, а црква анатемисала бунтовнике. Онога ко се супротставио православном владару

милости државâ, у којима се инсталирала, него га је носила са собом као своје рођено, а од Бога установљено право, које су јој новопокрштене државе признавале као установу божанственог закона. Историјски је хришћанска црква наследила повластице од цркве јеврејске, за коју је генетички била везана. У светом писму старог завета, које је хришћанска црква усвојила, наишла је на готове одредбе Божанственог закона о црквеном имунитету, које су постале обавезне за сваку хришћанску државу. И у Србији је институција црквеног имунитета дошла као готова и несумњива.³² Црква има право да суди за извесне ствари, које спадају у искључиву надлежност црквених судова, свим православним поданицима царства (чл. 12). Сви спорови који се тичу клера такође спадају у надлежност цркве. Законик предвиђа могућност да властела путем силе тражи неко своје право од припадника клера и покушава да то спречи (чл. 30). Као велики феудлни поседник, црква је судила све спорове између зависног становништва насељеног на њеној земљи.

Властела

Властела је чинила моћни повлашћени staleж у Србији. У Законнику се помиње велика и мала властела. Моћ властеле се заснива на њеним земљишним поседима — баштина

коју је носила у себи установа проније.³⁸ За пронију је током целог постојања карактеристична везаност обавезом војне службе. Исто тако, она све време остаје условљено привремено држање са правом уживања, али без права располагања. Нови моменат у установу проније унео је оснивач династије Палеолога, Михаило VIII Палеолог (1261—82), после пада Латинског царства и обнављања византијске власти. Он је дао могућност наслеђивања проније, желећи да себи осигура подршку утицајних елемената царства.³⁹ У време грађанског рата између Јована V Палеолога (1341—91) и Јована VI Кантакузина (1347—54), пронија је све чешће постајала наследно добро. Претварањем проније у наследне поседе оба цара су привлачила себи присталице. Ипак, и наследници пронијара и даље остају у обавези војне службе.⁴⁰ Претварање пронија у наследна породична власништва било је у XIV веку свакако врло честа и потпуно уобичајена појава. Само тиме се може објаснити да су право на поседе умрлог пронијара почели да истичу не само његови синови него понекад и удове.⁴¹ С тим у вези јавља се и нови термин „побаштињавање“. Ипак, за свако „побаштињавање“ проније била је потребна посебна даровница, која се добијала на основу претходне молбе заинтересованих. Никако се не може прихватити мишљење о потпуном изједначавању проније и баштине. Пронијар и после преласка проније у његово породично власништво није стекао право

дешавало се да читави крајеви остану необраћени. У таквој ситуацији није било ретко да и властела на недозвољен начин преводи туђе меропхе на своје поседе. Законик покушава да то спречи предвиђајући оштре казне за меропхе и за онога ко му омогући бекство од претходног господара (чл. 93).

Властела се није много освртала на прописане терете, повећавала их је по својој вољи, а то је доводило до исцрпљивања мерапах. Законик жели да осујети те злоупотребе: „Меропсима у земљи царства ми, да није властан ниједан господар ишта против закона, осим што је царство ми записало у законик, то да му работа и даје. Аколи му учини што незаконито, заповеда царство, ми, да је властан сваки меропх парничити се са својим господарем, или с царством ми, или с госпођом царицом, или с црквом, или с властелом царства ми, или с ким било, да га није властан ко задржати од суда царства ми, осим да му судије суде по правди, и ако меропх добије парницу против господара, да му зајемчи рок, и потом да није властан онај господар учинити зло меропху“ (чл. 139).

Поред основних обавеза заједно са својим властелином, да поправљају градске зидине, да чувају стражу на путевима због сталне опасности од разбојника, да примају на стан и храну цара и његову пр

Сокалници представљају специфичну категорију становништва коју не налазимо нигде изван Србије. Овај назив је изазвао полемике и различита мишљења у српској историографији. Може се прихватити као тачно мишљење А. Соловјева, које се надовезује на мишљење С. Новаковића, да су сокалници послуга на великим имањима, да раде углавном кухињске послове и да временом, задржавајући стари назив, добијају и друге дужности.⁵²

Градско становништво

Градови су у Србији били различити и по постанку и по величини и по својој важности за државу. У унутрашњости су се развијали градови као утврђена места, која су служила и као тргови, и иза чијих су се зидина склањали становници из подграђа и околних села у време непријатељских упада. Ту су долазили трговци из Србије, Дубровника, па чак и из Венеције.^{52а} Средњовековни рудници су имали својеврсна градска насеља у својој близини. Ту су махом живели странци — Саси, који су уживали специјалне повластице.⁵³ Законик ограничава, дотле неограничено, крчење шума и претварање крчевина у плодну земљу. Дозвољава сечу шума само онолико колико је то потребно за рад у руднику (чл. 123).

Новоосвојени грчки градови су имали посебан положај. Њима Законик потврђује постојеће повласти

земљишту цар је имао *dominium eminens*, властелин *dominium directum*, а зависни сељак *dominium utile*. Законик потврђује неприкосновеност властелинских баштина и допушта слободу располагања: „... да су слободни с њима, или под цркву дати, или за душу оставити или продати комү било“ (чл. 40). Када је у питању земља зависног сељака, слобода располагања је ограничена условом да на њој увек мора бити „работник“. Ако га не буде, земљу може узети властелин да би на њој населио неког другог зависног сељака. Својина се могла прибавити различитим правним пословима. Оригинерно стицање својине путем крчења шума Законик забрањује.

Залог је давана као јемство за враћање дуга. Вероватно је постојао рок после кога залога није могла бити откупљена, што је доводило у неповољан положај зајмопримца, јер су заложене ствари по правилу вредније од позајмљене суме новца. Законик не допушта такву злоупотребу, остављајући могућност откупа заложене ствари без обзира на рок (чл. 90).

Облигационо право није развијено у Душановој држави. Битне карактеристике феудалног система су натурална привреда и неразвијеност робно-новчаних односа, те је разумљиво да се облигацијама бави мали број чланова Законика. Ипак, више одредаба из ове правне области има у Властаревој Синтагми и Јустинијановом закону

Наследно право је такође недовољно регулисано у Душановом законик у. Том важном облашћу права бави се само неколико чланова. Имање властелина наслеђује после његове смрти потомство до седмог или осмог степена сродства (у том делу одредба није сасвим јасна). Из Законика се не види да је наслеђивање некретнина било ограничено на мушко потомство: „Који властелин узима децу, или опет и не узима децу, те умре, и по његовој смрти баштина пуста остане, где се нађе од његова рода до трећег брата, тај да има његову баштину“ (чл. 41).⁶⁰ Наслеђивање потчињене баштине није регулисано Закоником. На селу је било много породица које су живеље у задругама и тада се проблем наслеђивања и није могао појавити. Ипак, било је и инокосних породица и можемо претпоставити да се тада непокретна имовина могла наслеђивати. Највероватније је постојао услов да наследник буде „работник“ као и *de cuius* и да са наслеђем преузме и све обавезе. У чл. 174 помињу се „људи“ који имају своју баштину. Они су од те земље могли давати поклоне цркви, мираз или су је могли продати, али увек под веома важним условом, да на земљи остане „работник“. Ако га не буде, „ономе господару чије буде село, аколи не буде работника за оно место ономе господару чије буде село, да је властан узети оне винограде и њиве“. Такав поступак можемо сматрати вероватним и када је у питању наслеђивање.

и на себре. Међутим, ако би дело било учињено између припадника ова два сталежа, казна сакаћења је примењивана само на себре: „Ако убије властелин себра у граду, или у жупи, или у катуну, да плати тисућу перпера, аколи себар властелина убије; да му се обе руке отсеку и да плати триста перпера“ (чл. 94). Батинање се као казна користи за све поданике осим велике властеле — ако властеличић опсује властелина (чл. 50), ако себар „рече бабунску реч“ (чл. 85) итд. Смубење косе или браде је одређено само за себре — ако себар опсује властелина или властеличића (чл. 55) или ако учествује на недозвољеном сабору (чл. 69). Жигосањем се кажњава меропах ако побегне од свога господара (чл. 201). Прогонство се предвиђа у два случаја — ако католик узме „христијанку“, а не покрсти се, и ако се нађе јеретик да живи међу хришћанима (чл. 9 и 10). Најважнија имовинска казна је вражда која се плаћа у разним случајевима — за вађење људи из гробова (чл. 20), за убиство себра од стране властелина (чл. 94), за напад на трговце (чл. 118), за задржавање трговаца (чл. 122) итд. Поред вражде предвиђа се глоба, најчешће у новцу, а понекад и у стоци: „Ако се нађе златар у граду, кујући новац тајно, да се златар сажеже и град да плати глобу што рече цар

не сме се присилити да одговара“ (чл. 66). Чл. 73 такође предвиђа заступника: „Сирота која није кадра парничити се или одговарати, да даде заступника, који ће за њу одговарати.“

Доказна средства

У Душановом законик у предвиђена следећа доказна средства: обличеније, свод, сведоци, исправе, заклетва странака, клетвеници, Божији суд, признање.

Обличеније, које значи хватање кривца на делу, био је веома значајан доказ, па се помиње у већем броју чланова — чл. 92, 109, 149, 150, 154 и 180.

Свод је ушао у Законик као установа обичајног права и углавном се употребљавао када је била у питању крађа стоке — чл. 180 и 193.

У Законик у ниједан члан не говори о сведоцима, што не значи да сведоци нису били доказно средство. Међутим, овај начин доказивања је детаљно регулисан у Властаревој Синтагми, те нема никакве потребе да се сличне одредбе понављају у Законик у.

Исправе су познато доказно средство и то су углавном разне повеље, даровнице и друге „књиге“.

Законик цара Душана мора се зато посматрати и као израз књижевне речи.⁸⁰ Пропраћен аутобиографским казивањем царског законодавца на начин који подсећа на аренге владарских повеља, то је кодекс који спаја реторски исказ са тачним формулацијама једнога правничког језика, језик високог стила црквенословенске традиције са оплемењеним народним језиком. Душанов законик је стога и споменик српског језика, сведочанство његових могућности за истанчан израз једнога особеног појмовног света, и управо света живе друштвене стварности. Слика народа, свих његових слојева и сталежа, судара и сарадње људи, жена, ратара, сточара, стратега и властеле, слика судовања и правде, представа о напору да се оствари цивилизован, етички поредак — богати су књижевним асоцијацијама, узбудљиви као право литерарно казивање.

Заједно са повељама, међу којима се манастирске ктиторске даровнице истичу својом унутрашњом слојевитошћу и богатом семантиком своје речи, и уз друге правне кодексе и текстове, Законик цара Стефана Душана је велико достигнуће српске културе и српске књижевности средњег века. Писан средином XIV века, на врхунцу развојне линије што се успињала још од последњих година XII века упоредо са ликовним уметностима, економском и државном снагом српског народа, Законик је и у потоња времена преписиван не само као збирка правних прописа и наслеђе једне државности него и као сведочанство племените, истанчане и живописне књижевне речи.

Димитрије Богдановић

⁸⁰ Упор.: Звонимир Костић, *Душанов законик и закони песништва, Архаично и модерно*, Београд 1983, стр. 114—149.

Закон благовернога цара Стефана. У години 6857, индикта 2, на празник Вазнесења Господња, месеца маја, 21 дан.

Овај Законик постављамо од православнога сабора нашега, с преосвећеним патријархом, господином Јањићијем, и свима архијерејима и клирицима, малима и великима, и са мнош, благоверним царем Стефаном, и са свима властелима царства ми, малима и великима. Овима су законима одредбе.*

1. О хришћанству:

Најпре за хришћанство. Овим начином да се очисти хришћанство.

2. О женидби:

Властела и други људи да се не жене без благослова од свога архијереја, или да се благослове од оних које су архијереји поставили изабравши их за духовнике.

3. О свадби:

Ниједна свадба да се не учини без венчања, а ако се учини без благослова и упита цркве, такови да се разлуче.

4. О духовној дужности:

И за духовну дужност нека се сваки човек покорава своме архијереју и нека га слуша. Аколи се ко нађе сагрешивши цркви или преступивши што било од овога Законика, хотимице или нехотице, нека се покори и исправи цркви, а аколи се оглуши и уздржи од цркве и не усхтедне испунити црквена наређења, тада да се одлучи од цркве.

5. О проклињању хришћана:

И епископи да не проклињу хришћане за духовни грех; нека пошаље двапут и трипут ономе да га изо-

* Натпис и текст по А. и П.

бличи, а ако не послуша и не усхтедне се поправити духовном заповешћу, потом да се одлучи.

6. О јереси латинској:

И за јерес латинску, што су обратили хришћане у азимство, да се врате опет у хришћанство, ако се нађе ко пречувши и не повративши се у хришћанство, да се казни како пише у закону светих отаца.

7. О јереси латинској:

И да постави Велика црква протопопе по свима градовима и трговима, да поврате хришћане од јереси латинске, који су се обратили у веру латинску, и да им даде заповест духовну и да се врати сваки у хришћанство.

8. О латинском попу:

И поп латински, ако се нађе, обративши хришћанина у веру латинску, да се казни по закону светих отаца.

9. О полуверцима:

И ако се нађе полуверац, који је узео хришћанку, ако усхте, да се крсти у хришћанство, а ако се не крсти, да му се узме жена и деца и да им се даде део од куће, а он да се изагна.

21. *О продавању хришћана:*

И ко прода хришћанина у иноверну веру, да му се рука отсече и језик одреже.

22. *О црквеним људима:*

Властеоски људи, који седе по црквеним селима и по катунима, да пође сваки своме господару.

23. *О црквеном спровођењу:*

Црквама да нема спровођења (поноса), осим када иде куда цар, тада да га прате.

24.

И ако се нађе црквени управник, који је узео мито, да се уништи.

25. *О управљању црквама:*

Црквама да управља господин цар, и патријарх и логатет, а други нико.

26. *О ослобођењу цркава:*

Цркве све, што се налазе у земљи царства ми, ослободи царство ми од свих работа, малих и великих.

27.

И цркве царске да се не подлажу под цркве велике.

и свим осталим, у свему да су слободни, што је прилично, упутно и правично; и како пише христовуљ светих ктитора.

36. О црквеном закону:

И да поставе по црквама закон општежитијски калуђерима у манастирима, према томе какав је који манастир.

37. О митрополитском упућивању:

И ексарси световњаци да не буду, да их не шаљу митрополити по поповима, ни да воде митрополитске коње по поповима,¹ него да шаљу митрополити по два калуђера по поповима, да духовно упућују и да црквени доходак узимају од попова, какав је од баштине.

38. О исхрани коња:

И отсад и унапред ждрепци и коњи царства ми да се не дају црквама, ни црквеним селима на храну.

39. О властели и властеличићима:

Властела и властеличићи, који се налазе у држави царства ми, Србљи и Грци што је коме дато царство ми у баштину и у христовуљи, и што држе до свога сабора, баштине да су сиг

49. *О крајишнику властелину:*

Властела крајишници, која војска отуда дође и плени земљу цареву, те прође опет кроз њихову земљу, та властела све да плате кроз којих је област прошла.

50. *О псовци:*

Властелин, који опсује и осрамоти властеличића, да плати сто перпера, и властеличић, ако опсује властелина, да плати сто перпера и да се бије штаповима.

51. *О предавању сина у двор:*

И ко преда сина или брата у двор, и запита га цар, веровати ли ћу га, и рекне, веруј колико и мени, ако које зло учини, да плати онај који га је предао; ако тај који има дворити, како дворе у палати царевој, што сагреши, да плати сам.

52. *О невери:*

За неверу, за сваку кривицу, брат за брата, и отац за сина, рођак за рођака; који су одељени у својим кућама од онога који није скривио, ти да не плате ништа, осим онога који је скривио, његова и кућа да плати.

53. *О насиљу:*

64. *О сиротама:*

Сирота кудељница¹ да је слободна како и поп.

65. *О попу:*

Поп, који нема свога стаса, да му се даду три њиве по закону. Поп, који год, од свога господара никамо да не одлази, аколи га господар не усхрани по закону, да дође свом архијереју, и архијереј да рекне ономе властелину, да храни попа по закону, а ако онај господар не послуша, да је поп слободан, куда му је воља; ако буде поп баштиник, да га није властан одагнати, само да је слободан.

66. *О судском одговарању:*

Братанци, који су заједно у једној кући, када их ко позове код куће, који дође од њих, тај да одговара; аколи га нађе на двору цареву или судијину, да дође и рекне, даћу брата старијег на суд, да га даде, и не сме се присилити да одговара.

67. *О робовима и меропсима:*

Робови и меропси, који седе заједно у једном селу, свака плаћа, која долази, да плаћају сви заједно; по људима, како плаћу плаћају и раду работају, тако и земљу да држе.

78. *О земљи црквеној:*

О земљи и о људима црквеним, што имају о њима суд црквени, ако ко изнесе милосно писмо или рекне милосника¹ имам у том писму, и до тога милосника ништа да се не држи, само да се суди по закону царства ми, но увек да запитају царство ми.

79. *О међи и о земљи:*

А за међе земље, што се парниче села међу собом, да тражи [по закону] од Светога краља, када је умро; ако ко да милост цареву и рекне, дао ми је господин цар, како је држао мој друг пре мене, ако је милост царева, да буде тако, и да држи, осим црквенога.

80. *О међи сеоској:*

За међе сеоске, да обоје, који траже, даду сведоке, он половину, а он половину, по закону; куда рекну сведоци, његово да је.

81. *О планинама:*

Планине што су по земљи царства ми, што су планине царева, да су цару, а црквене црквама, а властеоске властелима.

82. *О Власима и Арбанасима:*

Где престоји Влах или Арбанасин на селу, на томе селу да не стане други

92. *О препознавању лица:*

Ако ко препозна лице под човеком, а буде у гори, у пустоши, да га поведе у најближе село и преда селу, и позове да га даду пред судије, аколи га не да село пред судије, што суд одреди, да плати то село.

Лице је *corpus delicti, res ipsa, res manifesta*, сама украдена ствар; овде се мисли очевидно, пре свега, на коња; лице може значити и оруђе, којим је извршено злочинство.

93. *О провођењу дружинскога човека:*

Ко проведе дружинскога човека у туђу земљу, да даде седам.

94. *О убиству:*

Ако убије властелин себра у граду, или у жупи, или у катуну, да плати тисућу перпера, аколи себар властелина убије, да му се обе руке отсеку и да плати триста перпера.

95. *О псовци:*

Ко опсује епископа, или калуђера, или попа, да плати сто перпера. Ко се нађе да је убио епископа, или калуђера, или попа, тај да се убије и обеси.

96. *О убиству:*

108. О издави:

И о издави овако да буде: Издава од земље приставу три перпера, од села три перпера, од млина три перпера, од жупе — од свакога села — три перпера, од града коњ и свита, од винограда три перпера, од коња перпер, од кобиле шест динара, од говечета четири динара, од брова два динара.

109. О отровима:

Мабионичар и отровник, који се нађе на делу, да се казни по закону светих отаца.

110. О судијама:

Судије куда год иду по земљи царевеј и својеј области, да није властан узети оброка силом, ни што било друго, осим поклона, што му ко поклони од своје воље.

111. О судијиној срамоти:

Ко се нађе да је осрамотио судију, ако буде властелин, да му се све узме, аколи село, да се распе и оплени.

112. О сужњима:

Који човек утече из сужањства, чим дође на двор царев, био царев човек, или црквени, или властеоски, тим да је слободан; ако

122. О трговцима:

Аколи властелин задржи трговца, да плати триста перпера, аколи га цариник задржи, да плати триста перпера.

123. О Сасима:

О трговима; што су куда посекали Саси горе до овога сабора, ту земљу нека имају; ако су кому властелину без права узели земљу, да се суде с њима властела по закону Светога краља, а отсада унапред Сасин да не сече, а што посече, оно да не обрађује и људе да не смешта, само да стоји пуста, да расте гора; нико да не забрани Сасину горе, колико треба тргу, толико да сече.

124. О хрисовуљима:

Градови грчки, које је заузео господин цар, што им је записао хрисовуље и простагме, што имају и држе до овога сабора, то да држе, да им је сигурно и да им се не узме ништа.

125. О приселици градовима:

Градовима да нема приселице, осим ко иде да долази стањанину, или мали или велики, да иде стањанину, да му преда коња и све стање, да сачува стањанин са свим, и када пође онај гост, да му преда

136.

Књига царства ми да се не пречује где дође, или госпођи царици, или краљу, или властелима великим и малим, и свакоме човеку, нико да не пречује шта пише писмо царства ми, аколи буде таково писмо, да не може онај извршити, или нема да даде, тај час да иде опет с писмом царству ми, да јави царству ми.

137. *О хрисовуљима:*

Хрисовуљи царства ми, што су учињени градовима царства ми, што им пише, да им није властан оспорити ни господин цар, ни ико други, да су хрисовуљи сигурни.

138. *О лажном писању:*

Ако се нађе у чијем хрисовуљу слово лажно преписано, нађу се слова исправљана и речи преудешене на друго, што није заповедило царство ми, ти хрисовуљи да се раздеру, а онај више да нема баштине.

139. *О меропсима:*

Меропсима у земљи царства ми, да није властан ниједан господар ишта против закона, осим што је царство ми записало у законнику, то да му работа и даје. Аколи му учини што незаконито, за

158. О стражама:

Ако је пусто брдо међу жупама, села околна, која су око тога брда, да чувају стражу, аколи не ушчувају стражу, што се учини у том брду, у пустоши, штета, или разбојништво, или крађа, или које зло, да плаћају околна села, којима је речено чувати пут.

159. О трговцима:

Купци, који пролазе ноћу, на ноћиште где дођу, ако их не припусти владалац или господар села тога, да преноће у селу купци, по закону цареву, како је у закону, ако што изгуби путник, онај господар, и владалац и село све да плате, јер их нису у село пустили.

160. О гостима и о разбојницима:

Ако се где догоди којему било госту, или трговцу, или калуђеру, те му узме што разбојник или лопов, или која год сметња, да иду ти сви цару, да им плати цар, што буду изгубили, а цар да тражи кефалије и властелу, којима буде пут предан и страже предане. И сваки гост, и трговац, и Латинин да доходи првим стражама са свим што има и носи, да га провађају, и стража стражи да га предаје са свим; аколи се до

182. *О неовлаштенем позиву:*

Ко је у области којих судија, сваки човек да није властан позивати на двор царев, или камо друго, него да иде сваки пред свога судију, у чијој буде области, да се расуди по закону.

183. *О станику:*

Станици царев да иду пред судије, што имају суд међу собом: За вражду, за разбојника, за лопове, за пријем људи, за крв, за земљу.

184. *О кефалијама:*

Властела и кефалије цареве, који држе градове и тргове, нико од њих да не прими ничијега човека у тамницу без писма царева, аколи га ко прими против заповести цареве, да плати пет стотина перпера.

185. *О тамници:*

Тим истим начином, ко држи тамнице цареве, да никога не прими, ничијега човека, без заповести цареве.

186. *О суду правом и кривом:*

Судови, који се траже и за право и за криво, што се учинило пре овога закона, и што се сад учини, сваки суд,

родитеља мога, и тако га раздражише на мене, као да уопште не буде имена мога, ни живота, као што је давно бедни Ђаво разбеснео браћу, синове Јаковљеве, на Прекраснога Јосифа, брата њихова, хотећи га продати у туђе земље, да не буде наследник земље оца свога. Но Јакова¹ не остави доброта божија, нити га умртви, као што они мишљаху. Тако и о мени, робу своме, Његова неизрецива мудрост помилова ме од од толиких пакости, него ме чак оснажи и моћна ме начини. И постави ме за господина и владара свој земљи отачаства мога и владах година шеснаест, и потом већом чашћу од Вишњегу Свевладара десницом ојачан бих. Као што је и Прекраснога Јосифа мудрошћу оснажио и створио га владарем многим народима и целој власти Фараоновој и свему Египту, таквим истим начином, по својој милости, и мене премести од краљевства на православно царство. И све ми даде у руке као и Великоме Константину цару, земље и све стране и поморја и велике градове царства грчкога, као што и раније рекосмо. И Богом дарованим венцем царским венчан бих на царство у години 6854, месеца априла, 14 дан, на велики и пресветли и радостни празник Васкрсења Христова, благословом и руком преосвећенога патријарха Јоаникија, и свима архијерејима сабора српскога. Исто тако благословом и руком преосвећенога патријарха бугарскога господина Симеона и свих архијереја сабора бугарскога. И молитвама и благословом свечаснога з

Скраћенице

- А. = Атонски рукопис Душановог законика;
Б. = Бистрички рукопис; П. = Призренски рукопис;
Р. = Раковачки рукопис; С. = Струшки рукопис;
Х. = Ходошки рукопис.

Извори

1. Натпис и текст по А.; у П. натпис исти.
2. Натпис по П., текст по А. и П.
3. Натпис и текст по П.
4. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О духовном закону.
5. Натпис и првих шест речи текста по П., а остали текст по С.
6. Натпис по П., а текст по С.
7. Натпис по П., а текст по С., уз помоћ А. и П.
8. Натпис и првих шест речи по П., а остали текст по С.
9. Натпис по П., а текст по С.
10. Натпис по П., а текст по С.
11. Натпис и текст по А. и Б. У С. је овај члан јако општећен; сачуван је, међутим, у њему натпис, или део натписа: О духовним (?); иначе је, изгледа, у њему био текст тачан, сличан А. и Б.; у П. је текст збуњен а натпис исто тако: О светитељима духовним. У П. нема реченице: они који су примили благослов на духовништво од својих архијереја, везати и решити.
12. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О духовној дужности.
13. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. је натпис: О суду митрополитском. Иза речи проклет стоји у А. и њему једнакима: и анатема да буде. И ако се нађе било ко да је митом постављен, да се обојица свргну са чина, и онај који је поставио и постављени.
14. Нат

Тражећи најприкладнији превод за ово издање Душановог законика одлучили смо се за превод Николе Радојчића из 1960. године (Н. Радојчић, Законик цара Стефана Душана 1343. и 1354, Београд 1960). Н. Радојчић је издао старосрпски текст и превод Душановог законика комбинујући текстове 6 старијих рукописа — Струшког, Атонског, Бистричког, Ходошког, Призренског и Раковачког. Из Струшког рукописа је узео осамдесет и девет чланова, из Атонског педесет и девет, из Бистричког четрнаест, из Ходошког само један, из Призренског двадесет и шест и из Раковачког дванаест. Ако је за то постојао оправдан разлог, поред текста из једног рукописа, уносио је и текст целог члана из неког другог рукописа, или само део члана или понеку реч. Н. Радојчић је све ове разлике на старосрпском стављао испод одговарајућих чланова старосрпског текста.

Податке о томе из којег је рукописа узет који члан саопштили смо испод одговарајућих чланова превода, а разлике у тексту између рукописа, уколико су од важности за превод, унели смо такође испод одговарајућих чланова превода. Чланове, делове чланова или поједине речи које је Н. Радојчић дао на старосрпском, превели смо трудећи се да следимо начин превођења Н. Радојчића.

Коментаре Н. Радојчића о непознатим речима смо изоставили јер ће читалац наћи довољно информација у Речнику мање познатих речи (Димитрије Богдановић, Речник мање познатих речи, Законик цара Стефана Душана II, САНУ, Београд 1981) /група аутора/.

Регистар смо у потпуности преузели из књиге А. Соловјева (А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године, Београд 1980). Нумерација чланова у Регистру се слаже са нумерацијом чланова у преводу Н. Радојчића.

Сматрали смо да није потребно овакво издање сувише оптеретити напоменама. С обзиром на то да је о Душановом законик у писано веома много, број напомена уз предговор би могао бити неупоредиво већи. Одлучили смо да напомене сведемо на минимум, а да приложимо списак изабране лите-

нијана и Душановог законика. Чува се у Богишићевој библиотеци у Цавтату.

25. Постојао је и Руднички рукопис који се називао још и Београдски. Сматра се да је настао у XVII веку. Пронађен 1847. године у Рудничком округу у Србији. По садржини се слаже са Текелијиним рукописом. Међутим у неким појединостима је био близу Софијском и Раваничком рукопису. Чуван је у Београду у Народној библиотеци, где је и изгорео приликом бомбардовања, априла 1941. године. Сачуван је препис који је сачинио П. Ј. Шафарик. Препис није до сада објављен у целини. Чува се у Народном музеју у Прагу у збирци Шафарикове оставштине као „Руднички препис“ под бр. 18

1. Авакумовић Ј., *Сѣара срѣска ѿроѣна ѿређена са енілеском ѿроѣом*, Глас СКА, XLIV, Београд, 1894, 1—36.
2. Архиепископ Данило, *Живоѣи краљева и архиепискоѣа срѣских*, превод Л. Мирковић, Београд, 1935.
- 2a. Barker E., *Social and political thought in Byzantium*, Oxford, 1961.
3. Беговић М., *Траѣови нашеѣ средњевековноѣ ѿрава у ѿурским*

63. Погодинъ А. Л., *Историја Србији, С. Петербурѣ, б.г.*
64. Полићевих М., *Успројство правосудја у сшарој српској држави — у XIII и XIV в.,* Архив за правне и друштвене науке, VI, (XXIII), св. 1—6, Београд, 1923, 1—16, 88—98, 193—209, 262—280, 330—354.
65. Радјковић Б., *О сокалницима,* Београд 1937.
66. Радјчић Н., *Век и по проучавања Душановог Законика, Зборник у часопису шесте стогодишњице Законика цара Душана,* Београд 1951, 244—246.
67. Радјчић Н., *Душанов Законик и византијско право, Зборник у часопису шесте стогодишњице Законика цара Душана,* Београд 1951.
68. Радјчић Н., *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354,* Београд 1960.
69. Радјчић Н., *Закон о рудницима деснога Стефана Лазаревића,* Београд 1962.
70. Радјчић Н., *Јемство личне и имовинске слободе по Душановом Законику,* Историски часопис, V, Београд, 1955, 7—17.
71. Радјчић Н., *Развитак српске државе у средњем веку,* Просветни гласник, LVIII, Београд, 1942.
72. Радјчић Н., *Снага закона по Душановом Законику,* Глас С

Речник мање познатих речи

Сврха и карактер речника су: да олакшају разумевање Законика ширем кругу читалаца. Зато су и објашњења сведена на неопходну меру. У одредници је реч каква се налази у нашем преводу; старосрпски облик је у заградама, правописно нормализован, а потом грчка реч — ако је у питању грцизам, и тумачење, које се ограничава на значења заступљена у Законнику, а не и на сва могућна значења једне речи.

Речник је израдио Димитрије Богдановић.

азимство (азимѣство) од грч. ἄζυμία, бесквасност — употребљавање бесквасних хлебова у светој тајни евхаристије; причешћивање бесквасним хлебом као пракса римокатоличке цркве, отуда: римски (латински) обред, латинска црква, римокатолицизам.

анатема (анаѣма) грч. τὸ ἀνάθημα — црквено проклетство, потпуно одлучење од цркве, екскомуникација (excommunicatio maior), као најтежа црквена казна.

архијереј (архиѣрен) грч. ὁ ἀρχιερεὺς — епископ као носилац свих овлашћења и права црквене власти, без обзира на ранг у организацији аутокефалне цркве; епархијски, активни епископ.

бабунска реч (вавоуњска рѣчь) — исповедање и пропаганда богумилске јереси, „свака изрека

невера (νέγκρα) према грч. ἡ ἀπιστία — неверност, превара уопште, а посебно: издаја, велеиздаја.

носити (дизати) — преносити, упор. понос.

обличење (обличение) у грч. ὁ ἐλέγχος — хватање на делу, непосредни доказ кривице (corpus delicti).

обличити (обличити) према грч. ἐλέγχειν — предочити коме кривицу, укорити за грех.

оброк (оброкъ) — посебан данак који плаћају становници жупе за издржавање жупских чиновника.

одбој (отъвои) — супротстављање извршењу судског налога одн. судским извршитељима.

одлучити (отълоучити) према грч. ἀφορίζεῖν — изопштити, одлучити од цркве, екскомуницирати; одлучити од чина, лишити свештеничког чина.

оправдање (оправдание) — поступак доказивања права или невиности, отуда сам доказ права или невиности.

осмудит

Регистар појмова и израза Душанова законика

(Бројеви означавају редни број члана Законика)

Азимство (азим'ство), 6
 Анатема, изв. (анадема), 13
 Арач (арачь), 198
 Арбанас (йр'банас), 77, 82
 Архијереј (арх'иерей), увод, 2, 4, 11, 65

Бабунска реч (бабоун'ска р'чка), в.
 Реч —
 Баштина (ваштина), 31, 37, 39—46, 59
 — пуста (поуста), 41
 Баштиник (ваштиник, ваштин'ник), 31, 45, 65, 174
 Бесцење (вещ'кније), 120
 Бити (вити), 50, 85, 131, 166
 Благоверни (благовер'ни), увод
 Благослов (благословение), 3, 11, 196
 Благословити (благословити), 2, 11, 45
 Блуд (блоудь), 54
 Бог (богь), 199
 Брав (бравь), 108
 Брада (брада), 97
 Брат, браћа (врать, врат'к'ци), 51, 52, 66, 71, 96
 Братучед (вратоучедь), 41
 Брдо пусто (вр'до поусто), 158

Ведевсати (в'к'девсати), в. Казнити
 Везати (везати), 11
 Венчање (в'к'н'чанне), 3
 Вера (в'кра)
 — иоверна (ина, нев'кр'на), 21
 — латинска (латин'ска), 7, 8
 Верован (в'кровань, достов'кр'нь), 151, 154, 160, 163, 167
 Веровати (в'кровати), 51, 161, 171
 Вестник (в'к'стник), в. Советник
 Већина (век'ин), 151
 Вечера (вечерь, вечера), 56, 91
 Вечерати (вечерати), 133
 Вино (вино), 63
 Виноград (виноградь), 34, 68, 76, 108, 174

Владалац (владал'ць, господарь), 24, 146, 147, 159, 176
 Владика (владика), в. Властелинка
 Власник (властник), 34
 Власт (власть), 178
 Властеле, мн. (власт'кле), увод, 2, 39, 45, 49, 81, 88, 136, 142, 139, 152, 156, 173, 177, 178, 184
 Властелин (власт'лин), 41, 46—48, 50, 53, 55—57, 61, 62, 65, 75, 85, 94, 97, 111, 118, 121—123, 140, 144, 148, 149, 155, 173, 190, 198
 Властелинка (владика), 53, 54
 Властеличий (властелич'ник), 39, 50, 55, 75, 142, 144, 173
 Влах (влахь), 32, 77, 82
 Во (воль), 56, 75
 Водити (вести), 116
 Војник (воиник), 61, 131
 Војска (воиска), 42, 49, 61, 116, 129—131, 135
 Воља, од своје воље (волюь, в'д'ь свога хот'кина), 110, 120
 Вражда (вражда), 20, 103, 154, 183
 Врата црквена (врата црков'на), 150
 Вратити (вратити, възвратити), 7, 115, 116
 Вратити се (вратити се, врати'ти се), 114, 143
 Врачање (в'к'хов'ство), 20
 Врачар (в'к'сник), 20
 Време (доба), 117
 — саборно (с'вор'но), 83
 Вршити (вршити), 171
 Вук (в'кь), 200
 Глас (глась), 104
 Глоба (глоба), 169, 188, 193, 194
 Глобари, мн. (глобаріе, люди глобаріе), 188, 194
 Говече (говедо), 108, 197
 Говорити (глаголати), 161
 Голем (гол'к'ли), 129

